

Les torres nord i sud-oest del Castell d'Orpesa (La Plana Alta), intervencions i recuperació

Sergi Selma Castell*

Resum

Este treball presenta els resultats de les intervencions arqueològiques realitzades en la torre Nord i la torre Sud-oest del castell d'Orpesa en els darrers anys. Les actuacions han posat de relleu l'existència de diferents muralles d'època islàmica i també significatives reformes baix-medievals i modernes, alhora que han permès redescobrir l'espai interior de les torres i un sala gòtica de grans proporcions dins del recinte fortificat.

Paraules clau: Arqueologia islàmica, muralles, torres, tàpia.

Abstract

This paper presents the results of the latest archaeological interventions undertaken on the north and south-west towers of Orpesa castle in recent years. The work revealed several walls from the Islamic period, as well as some significant late-medieval and modern period modifications. Interior spaces in the towers and a large gothic chamber were also uncovered.

Keywords: Islamic archaeology, walls, towers, rammed earth.

INTRODUCCIÓ

Orpesa es una població situada a la comarca de la Plana Alta, en el vessant nord del nus muntanyenc que conforma el Cab d'Orpesa i que separa les zones humides litorals del Prat de Cabanes/Torreblanca al nord, dels aiguamolls i les zones humides de Benicàssim i Castelló de la Plana al sud. El nucli urbà d'Orpesa es desenvolupà històricament als peus d'un turonet, que fou el lloc triat per emplaçar-hi el castell de la població.

El castell d'Orpesa és una fortificació que encara conserva murs de tàpia i altres estructures internes d'origen andalusí, malgrat que les fàbriques medievals posteriors a la conquesta feudal, del segle XIII i també del segle XIV, són més que evidents en la seua fisonomia actual. Així com els canvis produïts als segles XVII i XVIII. El recinte fortificat té una planta poligonal irregular, amb un espai central més elevat –on es troba un aljub de

dues naus bessones i comunicades internament– i un seguit de torres exemptes que franquegen tot el llenç de muralla. El traçat meridional del castell no disposava de torres perquè aprofitava la defensa natural del penya-segat, malgrat que amb el pas dels segles s'acabà construint una imponent torre de planta quadrangular adossada al llenç.

Les intervencions arqueològiques s'han concentrat en l'entorn de dues d'estes torres: la torre Nord, excavada en l'actuació de 2011, i la torre Sud-oest, on s'actuà els anys 2012-2013. Totes dues intervencions foren iniciativa de l'Excel·lentíssim Ajuntament d'Orpesa, que completà després amb els corresponents treballs de restauració i consolidació.

La torre Nord presentava una planta més o menys rectangular de 9 x 5,5 m, i un desnivell inicial entre l'interior i l'exterior lleugerament supe-

*Universitat Jaume I de Castelló, UJI. Oficina Tècnica de Serveis Culturals, OFITESC. sselma@uji.es

rior als 7 m d'alçada. La cantonada nord-oest de la torre, i més concretament el folre exterior que es va refer durant la intervenció de restauració ara fa una dècada, va patir una sulsida important que deixà al descobert els fonaments de la torre, alhora que generà un volum de runes considerable sobre el vessant de la muntanya. Igualment, es va plantejar l'excavació de l'interior de la torre per tal de recuperar nivells arqueològics que permeteren una lectura més correcta de la construcció i, així, poder procedir després a la seua consolidació. Una intervenció que, per raons tècniques i de seguretat calgué estendre també uns metres més enllà, ja en la zona interior del recinte de muralles, on existia un desnivell de gairebé 3 metres més d'alçada respecte a les cotes conservades a la superfície interior de la torre. En definitiva, una actuació prevista que afectava una superfície de terreny que oscil·lava entre els 50 i els 60 m².

Ara bé, els indicis descoberts a l'hora d'intervenir sobre la torre obligaren a traslladar els treballs de documentació i excavació cap a l'interior del recinte de muralles, on hi era previst intervenir només en superfície, cosa que obligà a descongestionar volums de runa que pressionaven estructures antigues i posaven en perill la pròpia conservació de les restes. En conseqüència, es plantejà una ampliació de la zona d'excavació a l'interior de la fortificació i per sota del paviment del quarter del segle XVIII. Una àrea d'actuació que abracés tota la sala medieval que semblava dibuixar-se adossada a les muralles, i que ocupava una superfície aproximada de 65 m², amb una fondària prevista fins els nivells d'ús d'aquella de gairebé 3,5 m.

La torre Sud-oest dibuixava una planta més o menys rectangular de 6 x 7 m aproximadament, i un desnivell inicial entre l'interior i l'exterior de gairebé 5 m d'alçada. Tota la banda occidental de la torre va patir una forta degradació que deixà al descobert alguns dels diferents folres que la conformen: ja foren fàbriques diferenciades de tàpia de terra amb calicrostat o maçoneria. A més, la torre es veié afectada, a mitjans del segle XX durant la guerra civil, per l'obertura d'un pas estret que connectava el pati superior del castell amb la zona exterior de les muralles i, en concret, amb el niu de metralladores instal·lat sobre els fonaments d'una vella torre adossada a la muralla i assolada posteriorment.

Els fonaments externs de la torre no eren visibles perquè s'ha anat generant de forma progressiva un volum de runes considerable sobre el vessant de la muntanya que els ocultà. De la mateixa manera que succeïa amb la torre anterior,

calia excavar l'interior de la torre per tal de poder documentar de forma correcta el procés següent de consolidació i restauració. Una intervenció que s'estengué necessàriament uns metres en la zona interior del recinte de muralles i que afectà una superfície aproximada de 80 m².

ELS PRECEDENTS

El castell d'Orpesa se situa en la part alta d'un turó, als peus del qual es va establir el nucli antic de la població. L'emplaçament sembla haver estat ocupat des de temps prehistòrics, com avala la presència d'un registre material variat, el qual va des de l'època del bronze, passa pels períodes ibèric, romà i medieval, i arriba fins a les èpoques moderna i contemporània. Una mostra específica la dóna el fons arqueològic del Museu d'Orpesa que, majoritàriament, prové de la recollida de materials en superfície, efectuades ja fa molts anys, sobre els vessants del castell.

La fortificació que hui és visible té un origen islàmic, i malgrat que fou objecte de canvis i transformacions en època medieval, és als segles XVIII i XIX que patí unes alteracions notables en la seua fisonomia i distribució interna. Després de les guerres napoleòniques s'encetà un procés continuat de destrucció i amortització de materials de construcció. A mitjans del segle XX, en el decurs d'un darrer conflicte bèl·lic, es feren noves intervencions de condicionament en algunes parts del castell. Tot plegat, una sèrie de fets que li acabaren donant al castell l'aspecte i la configuració que presentava al llarg de tota la segona meitat del segle XX. Una visió que acabà instal·lant en l'imaginari col·lectiu la idea d'una destrucció quasi absoluta de les restes del castell d'Orpesa.

Entre els anys 1978 i 1981 es dugueren a terme en el castell algunes campanyes de les aleshores conegudes "Misión rescate" de R.T.V.E. (en concret per part del "Grupo Misión Rescate" número 510 del Col·legi Dean Martí d'Orpesa, coordinat pel seu director Carlos Taulé), que es practicaren en alguns jaciments i tenien per objecte el descobriment i la recuperació d'estructures i materials arqueològics. No debades, una part substancial de l'actual Museu d'Orpesa prové d'estos treballs esmentats. Tot seguit, entre 1980 i 1981 s'iniciaren els primers treballs de restauració arquitectònica del recinte fortificat, que van consistir en el desenrunament i la restitució de nombrosos murs al castell.

Però no seria fins l'any 2000 que es realitzà una primera intervenció arqueològica com a pas

previ a una altra fase de restauració de paraments al castell. Concretament, amb la reparació d'una gran esllavissada i la restauració d'estructures de contenció en l'angle oest del conjunt, ocupat per una torre enderrocada. L'excavació acabà reduïda a un espai molt acotat en extensió que proporcionà uns resultats fragmentaris.

Les següents intervencions arqueològiques són estes que s'esmenten ara, efectuades entre 2011 i 2013, i que han afectat les torres Nord i Sud-oest, així com els seus entorns més immediats dins del recinte emmurallat. Les excavacions han permès descobrir noves estructures arquitectòniques del conjunt fortificat i millorar la reconstrucció global de la planta de la fortalesa.

EXCAVACIÓ A LA TORRE NORD

El treballs arqueològics començaren en la torre Nord, on calia fer una primera activitat de neteja i revisió de les runes acumulades als peus de la torre conseqüència d'una important sulsida

dels seus paraments. Calia destriar l'existència de possibles restes arqueològiques d'allò que conformava el rebliment artificial efectuat en la reconstrucció de la torre realitzada feia una dècada. A més, calgué acabar d'enderrocar la part reconstruïda i malmesa per tal d'assentar be la nova construcció. Es va netejar la base de la torre fins que s'arribà a les filades originals del folre de maçoneria del segle XVIII, a partir de les quals es tornà a refer. En qualsevol cas, no s'arribà mai a nivells de roca natural perquè, abans de l'actual enderrocament de la torre ja s'havia produït un cert recrescut del nivell superficial del pendent del turó gràcies a la coberta vegetal.

Finalitzades estes tasques es procedí a l'excavació de tota la superfície de la torre nord. Val a dir que el desnivell existent entre les cares oriental i occidental era molt pronunciat. L'interior de la torre havia estat enjardinat feia uns anys amb palmeres i d'altres plantes ornamentals que feien servir un sistema de reg per degoteig.

Una vegada retirada la vegetació ornamental es va iniciar l'excavació d'un nivell de terres i

Figura 1. Vista de la torre Nord a l'inici dels treballs d'excavació.

d'enderrocs arrossegats des de la part superior i interior del castell. Poc a poc es va anar regularitzant la superfície a tot el perímetre de la torre i llavors es produí una de les primeres descobertes significatives que variaven les dades i els coneixements que es tenia fins aleshores sobre la pròpia fisonomia de la torre. No es tractava d'una torre massissa com es pensava, sinó d'una torre buida a l'interior, de planta rectangular i lligada a la muralla. L'excavació de la torre s'hagué d'adequar a esta nova circumstància, cosa que generava algun que altre problema amb els nivells de runa i rebliment que restaven pressionant a l'interior del recinte de muralles. Cada vegada el desnivell entre les runes del quarter i els nivells de la torre eren majors.

L'excavació de la torre proporcionava unes dades inèdites sobre la fortificació, alhora que es generaven unes dades tècniques sobre el tipus de construcció i les fàbriques emprades que resultaven de gran transcendència per als ulteriors treballs de restauració previstos, sobretot aquells relacionats

amb la tàpia. Però les excavacions s'ampliaren a la part interior del castell, just enfront de la torre i en un espai perfectament acotat vora la muralla. Els treballs permeteren l'excavació d'una sala allargada de 16 x 4 m aproximadament, amb una fondària de gairebé 3,5 m, i un nivell força homogeni i uniforme de runes i enderrocs, amb una seqüència cronològica relativament senzilla.

L'excavació afectà uns 65 m², i el resultat més espectacular fou el descobriment de les pilastres d'on arranquen les arcades gòtiques que dibuixaven la sala tot aprofitant d'una banda la muralla i d'altra banda un mur de tàpia que delimitava els aljubs per encabir-se. L'objectiu, doncs, esdevingué localitzar el terra de la sala i deixar les parets vistes, a fi i efecte de poder elaborar el corresponent projecte de consolidació posterior.

D'altra banda, es continuà excavant el rebliment de l'interior de la torre Nord, que s'aturà a una cota fixada per les necessitats dels treballs de restauració efectuats i que dista encara prou del nivell inferior de la roca natural. És a dir, l'excavació

Figura 2. Perspectiva de la torre Nord excavada i les muralles del recinte.

no ha arribat en cap moment a l'estrat base de la roca mare, sobre la qual assenten els fonaments de les muralles i de la pròpia torre.

EXCAVACIÓ A LA TORRE SUD-OEST

La intervenció arqueològica en la torre Sud-oest es produí després de conèixer els primers resultats en al torre Nord, i tenien per objecte buidar un volum de terres considerable que afectava una superfície àmplia del castell. De fet, calia arribar als fonaments dels murs a restaurar, sobretot en la delimitació de la pròpia torre Sud-oest, però també era imprescindible definir com es produïa la connexió entre la torre i els llenços de la muralla pels dos extrems. En realitat, en esta zona d'intervenció arqueològica es podrien diferenciar dues àrees d'actuació concretes que se situarien a grans trets dins i fora de la torre.

En primer lloc es va excavar la zona externa de la torre, fins que es va trobar l'arrencament del mur o folre de maçoneria d'època contemporània sobre

la roca natural. L'excavació va perfilar dos dels tres costats que delimiten el perímetre de la torre, atés que el front meridional descansa directament sobre el penya-segat. Just al davant de la cara oest de la torre, i en el punt de màxima inflexió, es va rebaixar fins a una cota de gairebé 2 m sota terra, fins que s'arribà a la roca natural. Una circumstància que posà de manifest l'existència d'un rebliment molt potent de terra i runa, majoritàriament procedent de l'esllavissada interior de materials i de l'obertura al segle passat d'una mena de passadís que trencà la torre i la muralla per tal de poder accedir a l'exterior del castell. En la façana septentrional, la fondària de l'excavació s'anà reduint progressivament a mesura que esta s'anava adaptant al pendent natural i rocós del terreny.

Els treballs realitzats confirmen l'existència, en este punt, d'un nivell de runes artificial que manté oculta a la vista una potència de gairebé 1,5 m d'alçada de paret de maçoneria. Un esment particular mereixen els treballs realitzats sobre el llenç meridional, aquell que dóna al penya-segat. Les característiques pròpies de la zona obligaren

Figura 3. Vista de la torre Sud-oest abans de començar els treballs d'excavació.

Figura 4. Vista de la torre Sud-oest excavada dins i fora.

a instal·lar-hi una bastida penjada sobre el tallat natural de la roca.

La segona àrea d'actuació correspon a la banda interior de la torre i del recinte de muralles. Val a dir que en esta zona s'hagueren de fer treballs previs de desmuntatge del coronament, de la zona enjardinada i de la reixa metàl·lica que perfilava i tancava el recinte actual del castell. La intervenció arqueològica afectà, igualment, els trams de muralla adjacents a la torre Sud-oest. D'una banda, la connexió amb el llenç actual de maçoneria que perfila el penya-segat per la banda meridional del castell, i d'altra banda, la continuïtat amb el traçat de muralles de la part oest que connecta després amb la torre Nord. Al remat, en la zona central de la torre s'han rebaixat més de 2 m de fondària, en la banda meridional sobre el penya-segat els nivells de runa que s'han extret oscil·la entre 2/3 m, mentre que a la banda nord, en la connexió amb la muralla i els espais interiors del castell, l'excavació ha rebaixat el terrenys fins a una cota que en alguns punts era lleugerament superior als 4 m d'altura.

LES TROBALLES

Les dades que se'n deriven dels diferents treballs d'estudi i anàlisi de les construccions existents al castell d'Orpesa, així com les aportacions que generen els resultats dels treballs específics de l'excavació arqueològica –ja es tracte de les àrees concretes d'ambdues torres, com també en espais interiors del recinte emmurallat immediats a aquelles– han permès identificar i documentar tot un seguit d'elements constructius, bàsicament de tipus estructural o arquitectònic que presenten un grau d'interès patrimonial elevat, sobretot des del punt de vista arqueològic i històric. S'ha perfilat igualment una seqüència estratigràfica de l'ocupació del lloc i s'ha recuperat una gran diversitat de materials ceràmics de diferents èpoques.

LES ESTRUCTURES

La troballa d'estructures o restes edificies afectà per igual a les diferents fases evolutives del

castell. Val a dir que, si bé és cert que hi ha indicis d'uns moments d'ocupació més antics, reflectit pels materials ibèrics i del bronze, no s'ha identificat cap estructura relacionada. Així doncs, s'han documentat:

- Estructures relacionades amb els fonaments, la sustentació i la distribució interna de l'aquartermament construït als segles XVIII i XIX. Unes estructures, però, que es trobaven amb un alt grau de destrucció, quan no havien desaparegut totalment. L'enderrocament de les dependències del quarter generà la darrera capa de runes que cobria tota la superfície del recinte del castell i els vessants immediats.

- Estructures relacionades amb la fortificació i defensa de l'emplaçament. Concretament restes de dues muralles islàmiques i reforços puntuals d'època baix-medieval i moderna/contemporània. Les dues primeres realitzades amb tàpia de terra i calç en els segles IX-X i XII-XIII respectivament, mentre que a les altres dues fases s'utilitza la maçoneria per a revestir el tapial o bé per construir-hi de cap nou.

- Estructures relacionades amb la compartimentació i sustentació al segle XIV d'una sala gòtica, amb arcs faixons, i encastada entre altres estructures prèvies.

- Estructures relacionades amb una possible torre o recinte islàmic que contindria al seu interior els dos aljubs bessons que es conserven a la part central i superior del castell, amb un estat de conservació relativament bo. Es tracta d'una imponent construcció de tàpia amb restes significatives de la seua fàbrica i del seu procés constructiu. De fet, l'anàlisi dels paraments ha permès identificar dos tipus diferents de tàpia: una més antiga, que només disposa de calicrostat de morter a la banda externa i caracteritzada per la utilització de moltes restes ceràmiques ibèriques i del bronze en la seua composició de terra xafada i premsada. Malauradament, només es conservava un tram de poc més de 3 m de longitud i 2 m d'alçada. L'altra tàpia, que es disposa adossada a l'anterior, configurant tot un llenç corregut, es caracteritza per utilitzar una fàbrica més sòlida, amb major concentració de morter de calç, calicrostat

Figura 5. Perspectiva de la sala gòtica excavada entre les muralles i els aljubs.

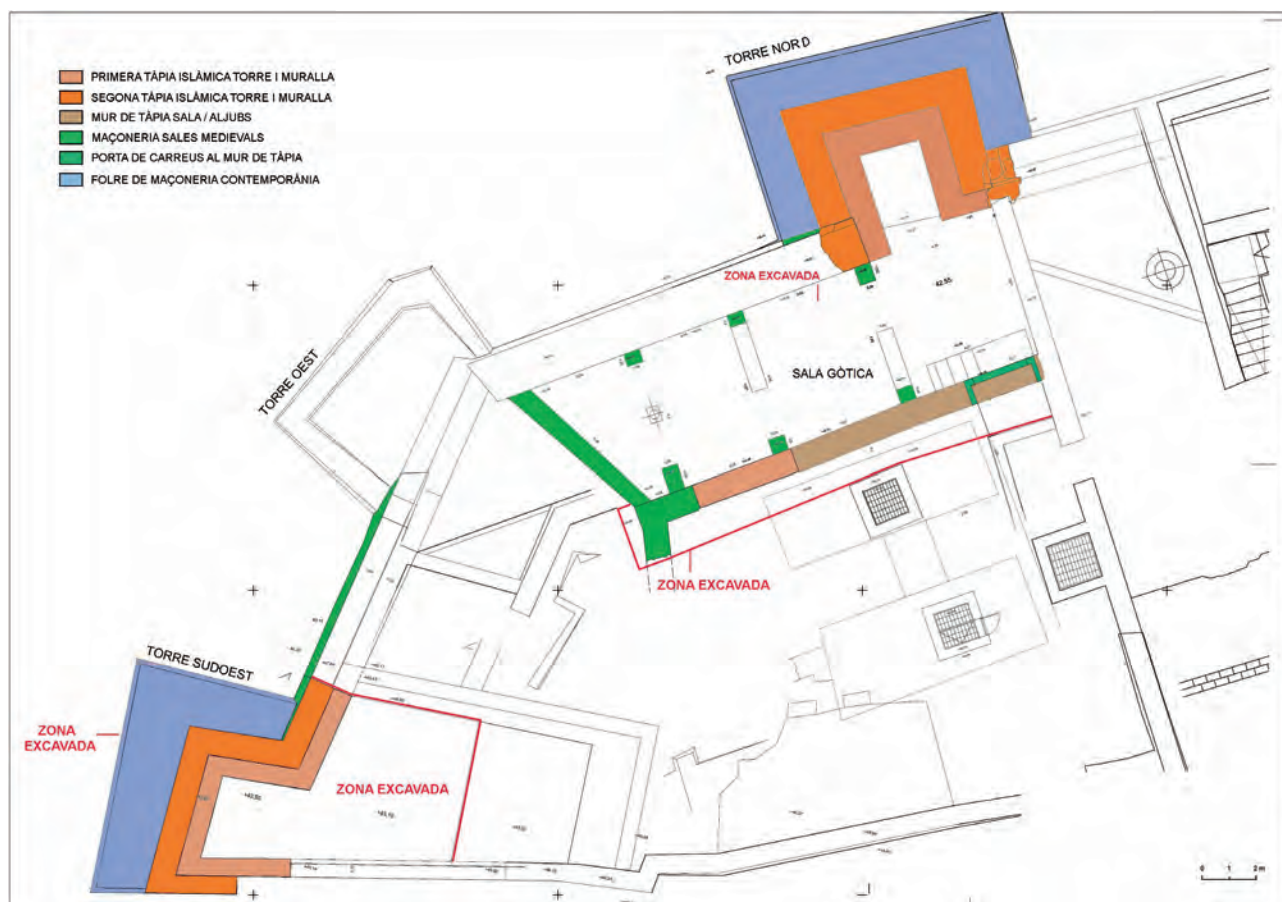

Figura 6. Planta general de l'excavació en les dues torres i la sala.

a les dues cares i nul·la presència de ceràmiques en la seua composició. Este mur fa gairebé 9 m de longitud i 0,8 m d'amplada, sense que es puga veure l'extrem final per estar sota els fonaments d'altres construccions.

- De paviments i terres d'ocupació només s'han pogut documentar el més recent del quarter, en àrees molt reduïdes, i aquell que correspon a la sala gòtica. El primer de rajoles i el segon de terra i morter xafats.

L'ESTRATIGRAFIA

La seqüència estratigràfica que s'ha documentat és relativament senzilla i sense gaires dificultats d'interpretació, atès que ha estat obra, sobretot, de l'acció antròpica dels seus usuaris sobre els nivells d'ocupació precedents en dos moments històrics concrets: al segle XIV i als segles XVIII-XIX. A més, el material ceràmic que ha aparegut permet fixar una datació cronològica precisa.

D'esta seqüència d'estrats acumulats i superposats cal destacar dos fets singulars pel

que fa a les dues intervencions. En primer lloc, s'ha pogut obtenir una seqüència bastant completa perquè s'ha arribat al nivell inferior o substrat de la roca natural en la torre Sud-oest i gairebé en la torre Nord.

En segon lloc, insistir en el fet que els dos rebliments documentats corresponen a sengles fases d'amortització dels espais ocupats precedentment, i provoquen una elevació significativa del nivell d'ús posterior. L'anivellament del pendent natural al segle XIV permetia reutilitzar un vast espai interior del recinte emmurallat. El voluminós recrescut dels segles XVIII-XIX acabà d'arrasar les malmeses estructures arquitectòniques medievals per tal de construir a sobre, sobre una mena de taula rasa, els nous aquarteraments contemporanis. En definitiva, es pot dir que, les acumulacions i sedimentacions que configuren la potent seqüència estratigràfica del castell són el resultat d'una progressiva eliminació i substitució de les fases històriques precedents per cadascuna de les noves fases d'ocupació. Destrucció i anivellament han estat les pràctiques i les pautes seguides a l'hora d'edificar noves dependències.

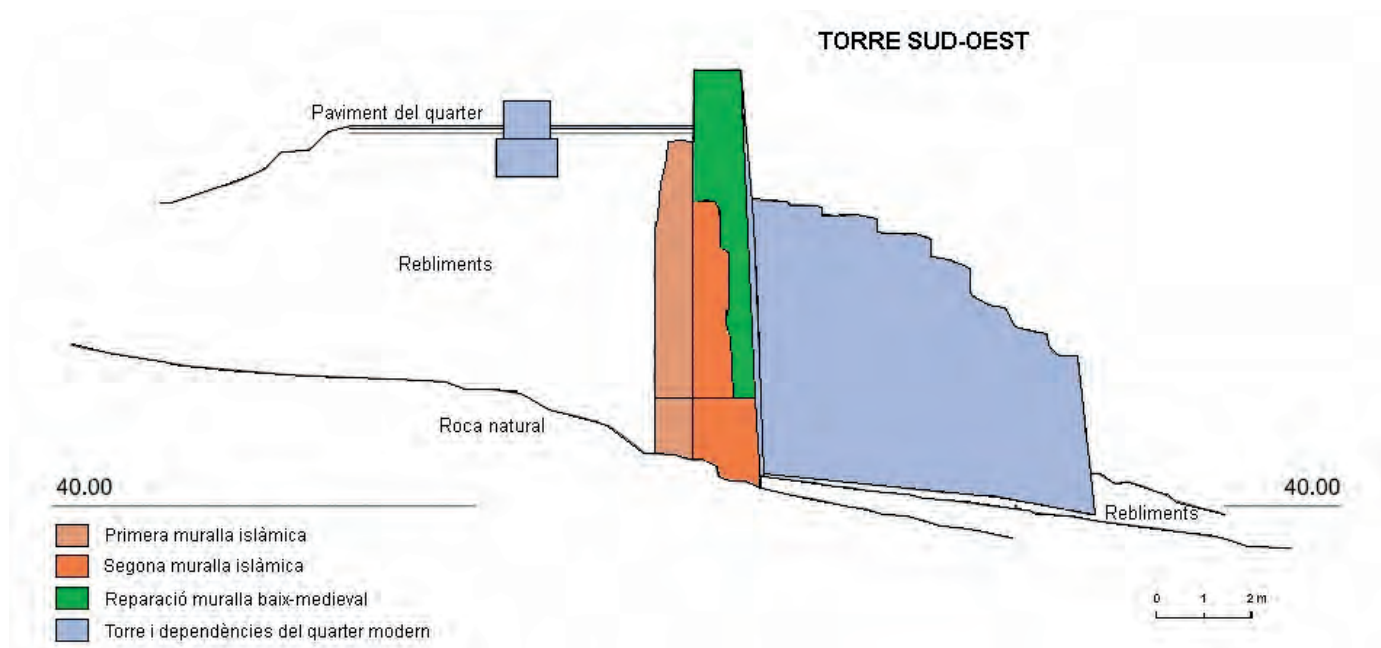

Figura 7. Secció de l'excavació a la muralla i torre Sud-oest del castell.

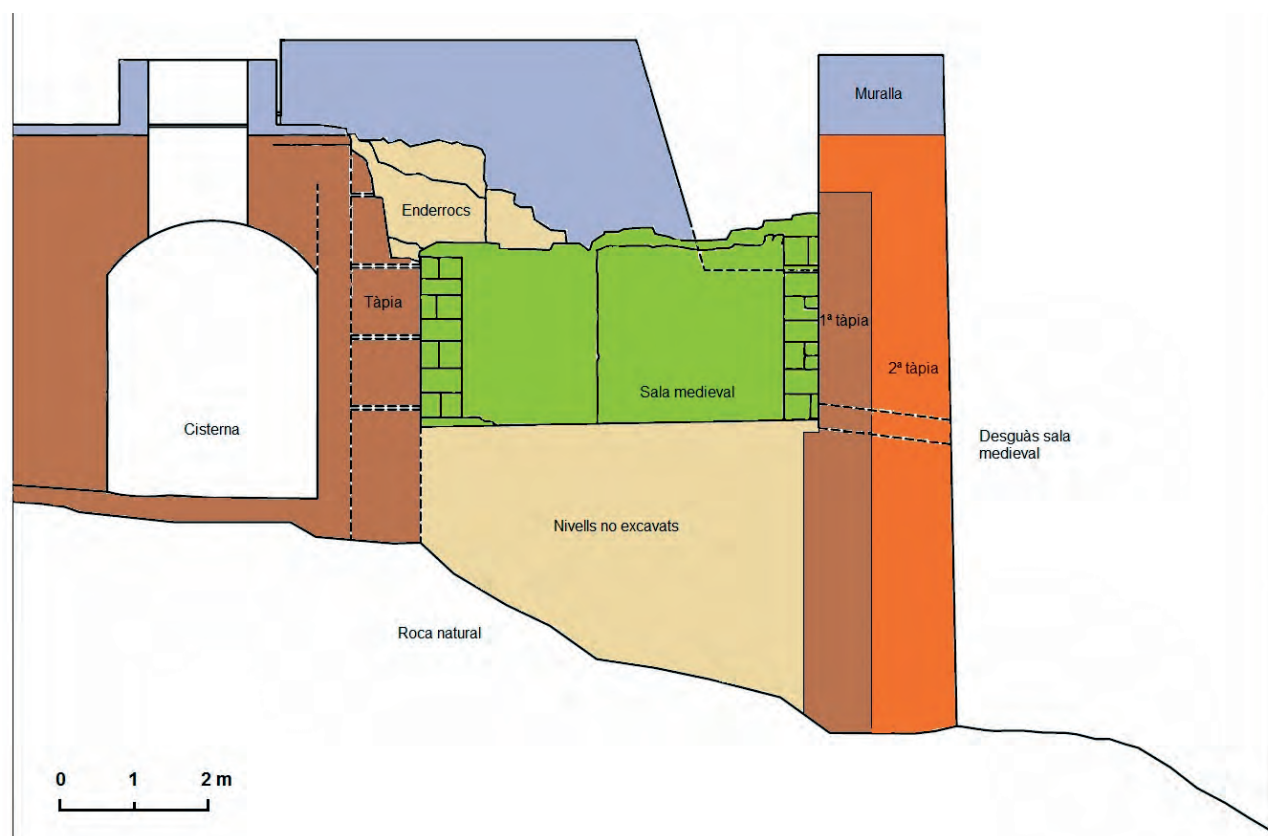

Figura 8. Secció de l'excavació entre els aljubs, la sala gòtica i les muralles de la cara nord del castell.

ELS MATERIALS

El material ceràmic recuperat durant l'excavació ha permès confirmar i precisar les hipòtesis sobre l'evolució històrica de la fortificació

i la construcció de les diferents i variades dependències, almenys des de l'època medieval islàmica fins a gairebé l'actualitat. Indicar que, amb la potència que registren alguns estrats de rebliment artificial, ha estat possible recuperar algun

conjunt ceràmic i d'altres materials especialment significatius pel seu interès artístic o per la seua singularitat.

Les cronologies més antigues les aporten alguns fragments de ceràmica del bronze i ibèrica que apareixen descontextualitzats en formar part de la construcció de la muralla de tàpia islàmica. L'excavació a l'interior de la torre Nord i la torre Sud-oest aportà una sèrie de gran interès per als primers períodes d'ocupació islàmica, amb tot un seguit de gerres i gerretes fetes a mà o torn lent. Posteriorment, la destrucció de les edificacions baix medievals i la reconstrucció generalitzada del castell proporcionà també nombroses mostres de bols i d'escudelles de reflexes daurats i pisa blava acompanyades, també, de gran quantitat de ceràmica comuna i de cuina. La ceràmica vidrada de taula i de cuina està present de forma continuada.

L'altre material significatiu ha estat la recuperació de nombrosos fragments d'un retaule escultòric policromat. Es tracta d'una peça singular de finals del segle XIV, molt probablement del taller de Sant Mateu, encarregat per Pere de Thous. Malauradament, els fragments del retaule no es troben concentrats exclusivament a la sala excavada, sinó que apareixen dispersos en els diferents reblliments del castell que anivellen el pati d'armes.

Allò més significatiu que s'ha trobat com a element arquitectònic ha estat tot un seguit de blocs de pedra treballats que formen part de pilastres –algunes amb les cantonades bisellades– que sustentarien les arcades apuntades d'edificacions precedents destruïdes. Igualment, s'han identificat algunes dovelles d'arcs de mig punt, possiblement de portes d'entrada a alguna sala, així com pollegueres superiors i inferiors de portes. També s'han identificat diferents pedres o mènsules corregudes per a assentar bigues dorments, amb la suficient longitud per a travessar les parets o arcades de càrrega.

LES FASES CONSTRUCTIVES DEL CASTELL

Les actuacions arqueològiques realitzades tenien per objecte documentar les torres Nord i Sud-oest del castell, així com establir les pautes de construcció i les fases evolutives. Així doncs, després dels treballs efectuats i analitzades totes les dades obtingudes es pot arribar a proposar la següent interpretació de cadascuna de les estructures construïdes i una seqüència evolutiva precisa que resulta coincident en totes dues torres:

Fase 1, o primera fase islàmica

La torre Nord del castell d'Orpesa dibuixa una planta rectangular, estreta, i desalineada que trava perfectament amb la muralla original del recinte. La torre Sud-oest dibuixa una planta poligonal irregular, però de base quasi rectangular, estreta i alineada perfectament amb la muralla original del recinte, amb la qual trava pels dos extrems. Torres i muralla estan fetes amb el mateix material i tipus de fàbrica, concretament una tàpia de color fosc.

La tàpia presenta una composició molt compacta i resistent, feta amb terra negra, garbellada, sense pedres i amb molts fragments de ceràmica ibèrica i del bronze, probablement procedent del poblat prehistòric que degué existir en l'emplaçament del castell abans de la seua construcció.

La tàpia de les torres i de la muralla presenta un calicrostà a la part externa, mentre que la part interior reproduïx, de vegades, les empremtes deixades pels taulons de fusta utilitzats en els encofrats. El gruix d'estes parets és major en els fonaments i els trams inferiors –on mesuren 2 colzes comuns–, mentre que les tongades de tàpia superiors redueixen la seua grossària –ara ja només mesuren 1,5 colzes comuns– fins al seu coronament, que aparentment no disposava de cap zona de trànsit.

La torre Sud-oest és la que més ha patit el procés d'enrunament i destrucció, perquè només conserva un parell de tongades de tàpia sobre la socolada de maçoneria; mentre que la part de la muralla, protegida pels diferents folres que ha tingut al llarg del temps, es manté en millors condicions, amb gairebé les cinc tongades originals d'altura.

Fase 2, o segona fase islàmica

L'excavació arqueològica permeté documentar un folre de tàpia sobre la muralla, per la seua cara exterior, que també abraça tot el perímetre de les dues torres. Es tracta d'una tàpia de color rogenc –ara amb major presència de pedres molt menudes i sense restes ceràmiques de cap tipus–, que correspondria a un moment final del període islàmic, i proper a la conquesta feudal del segle XIII. Esta nova tàpia reforça i engrandeix la muralla i les torres. De fet, el folre nou –que mesura 1,5 colzes *rassassí*, el colze oficial– acabà per encavalcar la muralla precedent i configurà, amb la nova amplada així aconseguida, la construcció d'un pas de ronda espaiós i protegit per un ampit amb merlets.

L'estructura del pas de ronda es conforma amb una base de tàpia que agafa tot l'ample de les dues muralles (aproximadament 150 cm), i amb un gruix de 30/35 cm. A sobre es disposa una capa de 35 cm de gruix a base de maçoneria, amb pedres de diferent grandària i morter de calç. En la banda exterior arranca un ampit que fa entre 40/45 cm de gruix, tot i que malauradament només conserva 10 cm d'alçada. El pas de ronda es completa amb un paviment o capa de morter de 5 cm de gruix, que dona homogeneïtat a una superfície d'ús de 105/110 cm d'amplada. El tall o secció que s'obrí a mitjans del segle XX en la torre Sud-oest, per tal de fer un accés a l'exterior del castell, deixà a la vista una secció molt interessant de les dues tàpies de la muralla islàmica i del folre de maçoneria contemporani.

Fase 3, o fase baix-medieval

Al segle XIV es va fer alguna construcció nova a l'interior del castell. En concret es va aprofitar l'espai allargat que quedava entre la muralla nord i la paret dels aljubs per construir-hi una sala gòtica, amb arcs apuntats, utilitzant carreus de pedra tallada. Atés que la seua ubicació es produeix sobre un pronunciat desnivell del substrat de roca natural, s'hagué de fer un rebliment per tal d'anivellar la sala, però també es va refer la cara interior de la muralla amb fàbrica de maçoneria.

A l'hora, es produïa el tancament de l'accés a l'interior de la torre nord amb un mur corregut, del qual eixia una canaleta de desguàs de la sala gòtica que travessava l'interior de la torre i els diferents murs de tàpia fins arribar a l'exterior. La torre fou parcialment omplerta de runa i materials de l'època fins cobrir la canaleta de desguàs esmentada.

Fase 4, o fase contemporània

Al segle XVIII, es va refer la fortificació del castell per a acollir la instal·lació d'un quarter militar permanent, adaptat a les noves tàctiques de setge i al nou tipus d'armament. El projecte del nou quarter contemplava l'aprofitament de murs i torres preexistents, però reforçant la construcció allà on fora necessari i, per tant, es van recreïxer els llenços de la muralla.

També es van tornar a folrar les torres Nord i Sud-oest amb un mur força gruixut de maçoneria que sobrepassava de molt l'alçada de la muralla medieval. En conseqüència, es produí un rebliment generalitzat de tota la superfície interior del castell amb runes i sediments. Així, es va aconseguir un anivellament general de la part superior del castell

Figura 9. Vista de la superposició de les diferents muralles a la cara nord del castell.

i, en el cas de les dues torres, es va omplir per complet el seu interior, donant-les una aparença massissa que han mantingut fins l'actualitat.

Malgrat la potència del rebliment i el volum de runa, es tracta, bàsicament, d'una mateixa unitat estratigràfica, coincident amb la fase de destrucció del castell medieval que es degué produir a partir del segle XVII amb la reedificació de nous elements defensius. La intervenció efectuada al segle XVIII per a construir el quarter militar provocà l'anivellament generalitzat de la superfície interior del castell, probablement desmuntant parts no útils al nou projecte que generaren més runa, la qual fou igualment utilitzada per a acabar d'omplir l'espai interior. Per tant, els fonaments de les noves edificacions s'acabaren construint a una cota molt elevada respecte de les restes i les ruïnes arquitectòniques precedents, les quals quedaren profundament soterrades.

Figura 10. Vista de la superposició de les diferents muralles a la cara oest del castell.

VALORACIONS A MANERA DE CONCLUSIONS

Les restes arqueològiques descobertes durant els treballs d'actuació sobre les torres Nord i Sud-oest del castell d'Orpesa, així com les ampliacions posteriors als seus entorns immediats, han permès recuperar elements i estructures molt significatives des del punt de vista històric i arqueològic de la construcció, alhora que fan una aportació qualitativa destacada a la correcta documentació del procés històric viscut per la fortificació.

En termes quantitius s'ha retrobat també un castell que es creia desaparegut o bàsicament destruït pels esdeveniments bèl·lics més contemporanis. A hores d'ara ja es pot parlar clarament de l'existència del castell sota les seues pròpies runes. Només un procés acurat i meticulós de recuperació arqueològica permetrà, en un futur, exhumar un conjunt significatiu i voluminós de restes i dependències del castell ara ocultes sota terra.

Les restes excavades fan aportacions molt interessants sobre la fàbrica en tàpia d'època islàmica, fins i tot en períodes diferents; l'existència de precedents prehistòrics en l'ocupació del turó on s'assenta el castell; les reformes dutes a terme durant la fase baix-medieval; o els canvis de certa envergadura generats entre els segles XVIII i XIX per tal de convertir el castell en un bastió defensiu d'acord amb els canvis en les tècniques bèl·liques i l'instrumental armamentístic de l'època.

La documentació aconseguida permet resseguir, en gran mesura i precisió, el procés de construcció i destrucció de la fortificació i les tècniques constructives emprades en cada moment. Les restes materials recuperades de tipus ceràmic formen part d'un univers documental força conegut en emplaçaments o jaciments d'estes característiques. Destaca, però, la presència de fragments d'un retaule escultòric que té paral·lelismes molt concrets amb d'altres peces del mateix estil —escasses per cert— a Sant Mateu o Canet la Roig, i que aporten un plus destacat al jaciment.

Finalment, indicar que les potencialitats arqueològiques del jaciment del castell d'Orpesa encara són majors, atés que fins ara s'està treballant majoritàriament en el desenrunament d'uns espais concrets que foren amortitzats majoritàriament als segles XVII/XVIII. Per sota dels nivells d'ocupació medieval hi ha d'altres encara per descobrir, o breument apuntats en alguna intervenció anterior. Unes dades que es podran esbrinar en un futur pròxim mitjançant noves intervencions arqueològiques.